

Світлана Бибик

РОЗМОВНО-ПОБУТОВИЙ СТИЛЬ У ЛІНГВОДИДАКТИЦІ

Розмовно-побутовий стиль у функціональній системі літературної мови. Осмислення мовних явищ в аспекті лінгводидактики пов'язане з розв'язанням ряду питань, принципів і методів формування стійких навичок, оперування ними в усній та писемній формі спілкування. У сучасній лінгводидактиці — дошкільній, шкільній (початкової, середньої, старшої школи) та вищої школи — з-поміж актуалізованих українознавчого, етнопедагогічного, культурологічного, діяльнісно-орієнтованого, комунікативного аспектів виділяють *функціонально-стилістичний* (пор.: Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / За ред. М. Пентиліук. — К., 2009). Тому, на нашу думку, важливим для формування мовних умінь та навичок є *розмовно-побутовий стиль* — літературно-мовна повсякденна реальність, узвичаєні повторювані ситуації щоденного спілкування, мережа побутових лінгвальних (лексико-синтаксичних, фонетико-орфоепічних) та міміко-жестових стереотипів взаємодії «людина — людина», «людина — предмет». Адже із усього корпусу функціональних стилів *розмовно-побутовий* — природний і генетично первинний (детальніше див.: Баранник Д. Х. Народнорозмовний складник лексичної та фразеологічної систем національної мови (на захист розмовного стилю) // Мовознавство. — 2008. — № 4-5. — С. 29).

Розмовно-побутову повсякденну мовну поведінку характеризують як розкуте, демократичне, економне, спонтанне, міжособистісне, неофіційне, конкретно-ситуативне спілкування, унормовану мовну взаємодію учасників спілкування.

Розмовно-побутовий стиль людина засвоює чи то від народження в родині, і він є генетичним, чи то в процесі навчання у садку, в школі, ВНЗ тощо, тоді він постає як варіант її інтелектуалізованої, осмисленої літературно-мовної діяльності. Цей функціональний різновид мовного повсякдення виформовується у національній системі літературної мови лише за умови, коли вона виконує роль мови навчання, освіти на всіх їх рівнях, які вирівнюють нормативну базу побутового спілкування під впливом мовно-естетичної системи художнього стилю та народної творчості, оволодіння книжними (науковими, публіцистичними) лексико-синтаксичними структурами для вираження своїх думок, міркувань. На перших етапах формування взірцевої мовної поведінки велику вагу має усна літературна мова, орфоепічно досконала, виразна, коли постає «мова як естетика щоденного побутового спілкування» (Мацько Л. І. Українська мова в освітньому просторі. — К., 2009. — С. 31).

І нині, на тлі загальної освіченості населення, безсумнівно повнофункційного статусу української національної мови йдеться про «з а в е р ш е н н я [виділення наше. — С. Б.] формування розмовного стилю української літературної мови як необхідної умови повноцінного функціонування ряду явищ культури, що спираються на мовну основу, — зокрема мови кіно, мови естрадної пісні, мови гумору» (Тараненко О. О. Колоквіалізація, субстандартизація та вульгаризація як характерні явища стилістики сучасної української мови // Мовознавство. — 2003. — № 1. — С. 41). Розмовно-побутовий стиль — це певною мірою сучасна українська усно-розмовна літературна мова різних категорій населення України.

Вирішення лінгводидактичних завдань з використанням елементів розмовно-побутової сфери спілкування. Оскільки ядро розмовно-побутового стилю становлять елементарні одиниці національно-мовного повсякдення, прості за синтаксичною формою засоби вираження думки, діалогічні текстові структури, то він є засадничим для оволодіння іншими

формами, прийомами, жанрово-стильовими способами спілкування.

Натомість шкільна лінгводидактика ґрунтується на текстових зразках художнього стилю (аудіювання, читання, письмо; відтворення і створення власних висловлювань) поряд з науковим: як змістове базове ядро освіченості й розвитку людини визначено наукову та художню картину світу (Концепція загальної середньої школи, с. 5), у формуванні яких провідна роль відведена мовно-літературній освіті. В основній школі учні засвоюють поняття і практичні навички в усіх функціональних сферах сучасної української літературної мови. Так, у 5 класі — це розмовний, науковий, художній стилі мови, у 6 класі долучається офіційно-діловий, у 7 класі — публіцистичний.

Літературна мова — це розвивальний, практичний і виховний інструмент освіти, засіб пізнання історії, культури народу, естетичних та моральних цінностей, формування духовного світу учнів, світоглядних уявлень, розвитку базових мовних умінь та навичок. «Приростання» до літературно-мовної практики в повсякденній комунікації — процес тривалий, *багатоступеневий*. Визначальною для формування мовної особистості може бути діалектна, інтердіалектна розмовна сфера. Починаючи з родинного середовища, а далі в дошкільних навчальних закладах, у школі та вищих навчальних закладах формується та поступово вдосконалюються мовні навички дітей. Дитина оволодіває звуковим (мелодика, орфоєпія), а пізніше графічним (графіка, орфографія, пунктуація) образом національної літературної мови, засвоює лексику, семантичну структуру мови та граматичні норми.

Щоб зрозуміти, як, на якому матеріалі навчають дітей особливостям розмовно-побутового стилю, яким він постає зі сторінок підручників з української мови, варто зіставити кілька таких джерел. Наприклад, для учнів 5-х класів «Рідна мова» (К., 2005) С. Я. Єрмоленко, В. Т. Сичової (далі — РМ-5, Єрмоленко), «Рідна мова» (К., 2005) О. Глазової, Ю. Кузнецова (далі — РМ-5, Глазова) та для учнів 8-х класів «Рідна мова» (К., 2008) С. Я. Єрмоленко, В. Т. Сичової (далі — РМ-8, Єрмоленко) та «Рідна мова» (К., 2008) О. Глазової, Ю. Кузнецова (далі — РМ-8, Глазова), «Рідна мова» (К., 2008) М. І. Пентиліук,

І. В. Гайдаченко, А. І. Ляшкевич, С. А. Омельчук (далі — РМ-8, Пентилюк).

Учні початкової школи вже знають про те, що в українській літературній мові розрізняють розмовний, художній, науковий стилі, мають щонайзагальнішу уяву про офіційно-діловий. Спираючись на ці знання, автори підручників дають ширші відомості про основні стилі. Так, розмовний характеризують як стиль у побуті, транспорті, стиль розмови з рідними, друзями (РМ-5, Єрмоленко, 196), спілкування з близькими людьми, за неофіційних обставин (РМ-5, Глазова, 54). Його основними жанрами (видами) є розмова на побутові теми (РМ-5, Єрмоленко, 196), а також листування з близькими людьми (РМ-5, Глазова, 54). У 8 класі, коли йдеться про стилі усного спілкування, варто співвідносити їх не лише із розмовним функціональним різновидом, а й з поняттям «усна публічна мова» (РМ-8, Єрмоленко, 265), що охоплює жанр дискусійного діалогу як реалізацію публіцистичного стилю мови на практиці.

Орієнтуючись на вікові особливості учнів-п'ятикласників, матеріал доречніше показувати на готових зразках різноманітності стильових та стилістичних прийомів висловлювання, як от, наприклад, *Прочитайте текст. Знайдіть у ньому ознаки розмовного стилю* (РМ-5, Єрмоленко, 198), ніж пропонувати *Доберіть власні приклади речень цих стилів* (РМ-5, Глазова, 57); добре розібратися в ситуативних особливостях того чи того способу спілкування, напр.: *Виберіть стиль вашого висловлювання, доречний у такій ситуації спілкування:*

- *ви берете участь у засіданні шкільного мовного гуртка;*
- *ви відвідуєте бабусю, яка занедужала;*
- *ви пишете вірш у подарунок мамі на день народження* (РМ-5, Глазова, 57), але саме завдання, думаємо, слід спрощувати й пропонувати його виконання за схемою «від ситуативного висловлювання (висловлювання на певну тему) — до визначення стилю», а не навпаки, оскільки ще в 5-му класі навряд чи учні спроможні мислити абстракцією *стиль*, у них немає сформованої моделі стильового мовомислення.

Отже, для формування навичок літературного розмовно-побутового спілкування велике значення має **т е к с т о ц е н т р и ч н и й** підхід, лінгводидактичний потенціал якого

має бути застосований щонайактивніше. У зазначених підручниках зразки, моделі розмовно-побутових діалогів представлено за творами С. Руданського, М. Стельмаха, Д. Білоуса, М. Галагузи, В. Винниченка, Остапа Вишні, О. Гончара, У. Самчука, С. Хавуся, С. Струтинського, Л. Ковалишиної та ін., за фольклорними джерелами (народні казки, жарти): використано не лише уривки з творів класиків української чи світової літератури, а будь-яких авторів, чиї висловлення мають навчально-виховний потенціал. Через це побутовий діалог постає в естетично модифікованому варіанті: за багатьма формальними ознаками він невимушений, ситуативний, але вписаний у художньо вмотивовану мікротекстову структуру, як-от: *Спишіть, вставляючи пропущені розділові знаки при відокремлених і вставних членах речення, звертаннях.*

На сусідній вулиці автобус знову зупинився. Зайшла старенька.

— Сідайте бабуню, — підвелася тітонька.

— Дякую, сказала бабуся й полегшено зітхнувши сіла.

А Сергійкові стало приємно, ніби він поступився бабусі місцем (За С. Струтинським) (РМ-8, Єрмоленко, 237). Думаємо, й добре, що саме таких, літературно-художніх джерел для ілюстрування розмовно-побутового стилю не так багато.

Помітно, що у 8 класі робота з текстами більш ускладнена граматичним завданням — опрацюванням синтаксичної ролі вигуків, звуконаслідувальних слів, структури неповних речень, ролі вставних членів речення, звертання, інтонаційне розрізнення типів речень тощо.

У підручнику «Рідна мова» (К., 2005) С. Я. Єрмоленко, В. Т. Сичової є рубрика **Усміхнімось**, наповнена здебільшого «неавторизованими» мінітекстами-діалогами власне побутового жартівливо-іронічного плану, що можуть бути використані на уроках з тією лінгводидактичною метою, якої прагне досягти учитель, даючи нові знання, стимулюючи розвиток зв'язної мови учнів на уроці, наприклад: *Прочитайте. Поясніть орфограму «Букви з, с у префіксах з- (с-)».*

Заховався

Стоїть хлопчик під зливою і не тікає. Якийсь чоловік спинився і вражено спитав:

— Чого, парубче, стоїш? До нитки промокнеш! Тікай!

— А я від мами сховався, — сказав хлопчина. — Вона мене хотіла помити (РМ-5, Єрмоленко, 178).

Широке коло ситуацій невимушеного спілкування між близькими людьми — бабуся та її онуки — представлено в діалогізованих текстах у рубриці **Із бабусиною скрині, і не тільки** (підручник «Рідна мова. 8 клас» (К., 2008) С. Я. Єрмоленко, В. Т. Сичової). Очевидно, основна мета таких мікротекстів — розвивальна, пізнавальна, бо кожна із життєвих, повсякденних ситуацій означена фразеологізмом книжного та розмовного походження, значення якого тлумачиться на конкретних прикладах стосунків між людьми. Інша істотна особливість рубрики — її діалогізм, невимушеність і природність інтелектуалізованого побутового повсякдення. У діалогові легше сприймається інформація, бо репліки сегментовані на спрощені синтаксичні конструкції, у них доречно емоційна, конкретно-предметна образність, що робить інформацію доступнішою, полегшує її засвоєння, пор.: *Бабуся. Дмитрику і Ясю! Чи не пора вам прибирати в ваших кімнатах? Вони вже перетворилися на авгієві стайні. [...] Яся. Бабусю, Авгій же не чистив своїх стаєнь аж тридцять років! А ми щотижня наводимо порядки у своїх «стайнях». Бабуся. А коли вам не нагадувати? Дмитро. Тоді доведеться кликати на допомогу Геракла. Яся. Авгієві стайні Геракл почистив за один день. У нього ж був такий могутній засіб, як річка. Бабуся. А у ваших руках така потужна електрична техніка, що й Геракл позаздрив би, — чи не так?* (РМ-8, Єрмоленко, 15). Здебільшого ж побутова комунікативна ситуація — тло для обговорення подій, проблем із шкільного життя, взаємин однолітків: діти шукають кабінет у школі (*нитка Аріадни*), однокласники відвідали оперу (*Фігаро тут, Фігаро там*), знайомство із творчістю Тараса Шевченка (*канути в Лету*), сперечання подружок на подвір'ї (*баба Палажка і баба Параска*) (РМ-8, Єрмоленко, 56, 102, 209, 37); родинних взаємин: відвідування дідової пасіки (*ложка дьогтю в бочці меду*) (РМ-8, Єрмоленко, 196) та ін.

За нашими спостереженнями, автори підручників з розмовно-побутової практики здебільшого обирають жартівливі ситуації, налаштовуючи учня на розкуте, відкрите, невимушене

спілкування, оскільки саме в розмовній функціональній сфері зберігаються традиції гумористичної культури нації: розмовний словник на уроках української мови варто вивчати і як базу появи іронічних конотацій, оказіональних моделей мовного контрасту, як основу для появи метафор, метонімічних структур, порівнянь з іронічним відтінком.

Саме неофіційність, інтимність такої стильової практики й відбивають запропоновані текстові зразки усної розмовної мови, як-от у вправі 30 із таким завданням: *Прочитайте мовчки народну усмішку. Скільки осіб бере участь у розмові? Монологом чи діалогом є поданий текст?*

— Синку, як у тебе справи з географією?

— З географії я найсильніший у класі!

— Молодець, якщо справді так.

— Це так, тату, я завжди з учительської приношу в клас великий глобус.

Прочитайте усмішку вголос за особами. Ким є співрозмовники і як ви це зрозуміли? (РМ-5, Глазова). Цю особливість розмовно-побутового стилю намагаються вияскравити й за допомогою завдань (можливо, дещо ускладнених) такого плану: *Поміркуйте і скажіть, за офіційних чи неофіційних обставин відбуватиметься спілкування і хто може стати адресатом вашого мовлення, якщо ви прийдете до:*

- школи, музею, поліклініки, магазину, спортзалу, кінотеатру, комп'ютерного клубу;

- бабусі в гості, однокласника на його день народження, сусідів на їхнє родинне свято (РМ-5, Глазова, впр. 36).

Загалом ситуацій-стимулів для відтворення й побудови власних діалогів із врахуванням життєвого досвіду учнів 5-х та 8-х класів запропоновано доволі багато. Як правило, складання діалогу — не самоціль, а модель живомовного спілкування, у якій відточують навички ситуативного вживання звертань, вставних слів і словосполучень, етикетних формул — лексико-граматичного програмового матеріалу. Властиво, що у підручнику «Рідна мова» (К., 2005) О. Глазової, Ю. Кузнецова є окрема рубрика **Складання діалогів**, у якій заохочують: *Складіть діалоги, які могли б відбутися в громадському транспорті:*

- між дівчинкою й пасажиром, до якого вона звернулася з проханням підказати, на якій зупинці їй вийти, щоб дістатися центру міста (села);

- між хлопчиком, який хоче передати талон на компостер, та іншим пасажиром;

- між дівчинкою, яка має вийти на наступній зупинці, та пасажиром, які стоять перед нею;

- між хлопцем і бабусею, якій він поступається місцем. Складаючи діалоги, використовуйте деякі з поданих у рамці висловів. Діалоги розіграйте за особами (РМ-5, Глазова, 156); Уявіть, що ви стали учасником ситуацій, які наведено нижче. Складіть та розіграйте за особами можливі за таких умов діалоги.

- Дівчинка дарує бабусі власноруч сплетену теплу хустку (кофтинку, рукавички). Мета дівчинки — зробити бабусі приємність, підкреслити свою любов. Мета бабусі — подякувати за увагу й працю.

- Батьки дарують синові на день народження омріяну ним книжку (велосипед, відеокасету). Мета батьків — привітати сина. Мета хлопчика — подякувати за привітання. У складених діалогох використовуйте деякі з поданих у рамці висловів (РМ-5, Глазова, 182).

У такій усно-розмовній співпраці учнів:

а) розширюється словниковий запас дітей, пор.: Складіть і розіграйте діалог між двома подругами, які збираються до оперного театру. У репліках діалогу використовуйте подані в рамці слова, з'ясувавши їхнє значення за словником інішомовних слів.

Репертуар, афіша, гастролі, прем'єра, лібрето, тріо, партнер, бельетаж, ложа-бенуар, бінокль (РМ-5, Глазова, 198);

б) розвиваються стилістичні навички, наприклад: Складіть і розіграйте діалог між двома подругами, які відвідали естрадний концерт. Одна з них є шанувальницею одного співака, другій більше подобається його колега. У репліках діалогу використовуйте подані в рамці антонімічні пари:

Голосистий — безголосий; спритний — незграбний; рухливий — млявий; яскравий — бляклий; коректний — безтактний;

говіркий — мовчазний; сором'язливий — нахабний; базікало — мовчун (РМ-5, Глазова, 223).

У структурі підручника «Рідна мова» (К., 2008) М. І. Пентилюк, І. В. Гайдаченко, А. І. Ляшкевич, С. А. Омельчук такі завдання об'єднано в рубрику **Комунікативний практикум**. Ось приклад вправи, орієнтованої на побутову ситуацію: *Уявіть, що ви завітали в гості до свого друга (подруги) і стали свідком суперечки «батьки—діти». Ви намагаєтесь помирити підлітка з дорослими. Складіть і розіграйте діалог за цією ситуацією* (РМ-8, Пентилюк, 78); *Складіть діалог про те, як ви зустрілися з колишнім учителем вашої школи. Використайте поширені та непоширені односкладні речення* (РМ-8, Пентилюк, 105) і под.

Ще наприкінці ХІХ століття «І. Франко трактував мову як цілісний організм, сповнений життя, динаміки, що реалізується в «бесіді», «розмові», «способові ведення розмови», в «манері говорити», розумів мову не тільки як структуру, але й як процес, що ґрунтується на реалізації арсеналу прийомів, запропонованих нам мовою, для забезпечення можливості спілкування» (Панько Т. І. Мова і нація в естетичній концепції І. Франка. — Львів, 1992. — С. 57). Отже, розмовний стиль, реалізовуваний, як правило, у жанрах бесіди, розмови, діалогу, рідше — полілогу, виступає одним із важливих видів цілеспрямованої діяльності «людей без масок». Сучасні дослідники розмовної мови (О. А. Земська, Л. А. Капанадзе, Я. Т. Ритнікова та ін.) також тримають у колі своєї уваги жанри родинного та дружнього спілкування, виокремлюючи родинні діалоги, родинні полілоги, домашні телефонні розмови тощо.

Які найзагальніші мовні особливості розмовно-побутового стилю представлені в текстовому матеріалі підручників? У темі «Лексикологія. Фразеологія» таких відомостей небагато. Зокрема, учні дізнаються, що «розмовна лексика — слова, які використовують в усному невимушеному, переважно побутовому спілкуванні: байдикувати, чимчикувати, собацюра, портфелик, велик (велосипед), відик (відеомагнітофон), здоровань, базіка. У художніх творах розмовна лексика вживається для характеристики персонажів» (РМ-5, Глазова, 213). На жаль, у взятих до розгляду підручниках завдань для опрацювання цьо-

го сегменту в словниковому складі літературної мови обмаль. Тим часом сучасні тенденції колоквіалізації, субстандартизації літературно-мовної публічної практики потребують більшої уваги до проблеми «розмовна лексика та її емоційно-експресивні, комунікативні функції» у сучасній лінгводидактиці.

У параграфах з теми «Звертання», «Вставні слова» практично немає коментарів щодо стилістичних особливостей цих синтаксичних одиниць, натомість учнів орієнтують на ситуативне розрізнення тих чи тих форм звертань: *Прочитайте звертання. Які з них є доречними у спілкуванні в офіційній ситуації? Які можна використати, спілкуючись у ситуації неофіційній? Кого з можливих адресатів може називати кожне з поданих звертань?*

Хлопці й дівчата (хлопчики й дівчатка)! Шановні школярі (учні)! Дорогі друзі! Громадо! Люди добрі! Шановна пані (добродійко)! Панно! Пане (добродію)! Панове! Друже! Люба матусю! Юначе (хлопчику)! Дівчино (дівчинко)! (РМ-5, Глазова, 104). Великий навчальний та розвивальний потенціал мають вправи на складання діалогів із використанням тих чи тих способів звернутися до співрозмовника, як-от: *Складіть перші репліки діалогів, можливих у запропонованих ситуаціях спілкування. У складених репліках обов'язково використайте доречні звертання, коли ви звертаєтеся до:*

- *перехожого на вулиці, щоб з'ясувати, котра година;*
- *меншої сестрички з проханням полити квіти;*
- *матері з обіцянкою навести лад на своєму робочому столі без її участі;*
- *старшого брата з проханням навчити вас лагодити електровимикач (праску, телевізор);*
- *однокласника з вимогою повернути м'яч, що він узяв у вас минулого тижня (РМ-5, Глазова, 112).* Як бачимо, здебільшого йдеться про побутові неофіційні ситуації спілкування, але у таких вправах недостатнім є акцент на стильових особливостях висловлення.

Певні ознаки розмовно-побутового стилю уточнюють під час опрацювання теми «Поняття про діалог, пряму мову» як у 5-му, так і у 8-му класах. Основний тип завдання — читання запропонованих мікроконтекстів за особами, сегментація їх на

окремі висловлення, трансформація прямої чи невласне прямої мови в діалогічний текст із правильним розставленням розділових знаків, переказування (відтворення) прочитуваного з метою формувати не лише фонетико-орфоепічні, а й жестово-мімічні навички, уміння виразно в емоційно-експресивному плані передавати комунікативну ситуацію. Наприклад: *Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки. Записаний діалог прочитайте за особами, застосовуючи доречні жести та міміку.*

Просимо ласкаво до хати промовила господиня і поклонилася. Гості увійшли й сіли. Хазяйка кинулась накривати на стіл і все примовляла Гарні гості не знаю чим вас і вітати Мамо я принесла з лісу глечик суниць. Зварімо ще й вареники вихопилася дочка. Незабаром і вареники поспіли.

Укажіть репліки та слова автора. Поясніть уживання розділових знаків. Укажіть у тексті звертання, поясніть розділові знаки при них (РМ-5, Глазова, 126).

Велике навчально-виховне значення на уроках української мови має робота з етикетними формулами, що властиві, зокрема, й розмовно-побутовій практиці. Автори підручників або вибирають із художніх текстів лінгводидактичний матеріал, що співвідносний з усно-розмовними кліше (1. *Добридень же, тату, в хату! (Т. Шевченко)*. 2. *Бувайте ви, діти, здорові! (Б. Грінченко)*. 4. *Вечір добрий, пане господарю! Не ждав, не сподівався? (І. Нечуй-Левицький)*, або моделюють подібні розмовні ситуації (*Розставити розділові знаки 1. Степане Івановичу Вас до телефону (Остап Вишня)*. 2. *Правда ваша Луко Федоровичу (Панас Мирний)*) (РМ-8, Глазова, 299), або пропонують скласти особисте усне вітання (РМ-8, Єрмоленко, 44).

Через увесь шкільний курс української мови має пройти усвідомлення того, що *розмовно-побутовий стиль* — це *категорія культури мови*, яка охоплює уніфіковані норми літературної мови, зокрема й усної побутової. Але її неофіційний статус робить систему стильових розмовних норм залежною саме від соціального та територіального чинників при збереженні ядра текстово та лексикографічно кодифікованих і суспільно усвідомлених загальних літературних норм, від психологічних та прагмалінгвальних чинників.

Розмовна стильова норма має високий ступінь варіативності у фонетико-орфоепічній, лексико-фразеологічній, словотвірній, морфологічній, синтаксичній та прагмалінгвальній реалізації, що, безсумнівно, має лягти в основу функціонально-стильового принципу лінгводидактики — *навчання літературної розмовно-побутової мови.*